

РЕЛИКВИЈАР ДЕСПОТИЦЕ БАРБАРЕ ФРАНКОПАН БРАНКОВИЋ

Прилог проучавању

Апстракт: Раскошни реликвијар, данас у ризници фрањевачког самостана на Трсату, а некада у поседу српске деспотице Барбаре Франкопан Бранковић, израђен је у облику гране од позлаћених сребрних цеви на којима су натуралистички дати цветови, листови и трнови. Носачи моштију различитих облика и величина имају натписе, украшени су биљним и геометријским мотивима у комбинаваној техници ливења, искуцавања и филиграна, док средњи део реликвијара заузимају један пекторални крст и два енколпиона с моштима, украшена још и бисерјем, драгим и полудрагим камењем. Како су у старијој литератури поједини натписи били нерашчитани или погрешно прочитани, а порекло замисли и датовање остали неутврђени, реликвијар је изнова истраживан током 2011. године. Чланак даје реконструкцију првобитног реда носача моштију, димензије за сва тридесет два очувана и доноси нова, исправна читања за тридесет осам натписа на старосрпском и грчком језику, док су грађи као тридесет девети и четрдесети додати и они са сада изгубљених носача, забележени у изворима и фото-документацији. Палеографска анализа показује да су натписи на носачима моштију рад петорице гравера врло различитог рукописа.

Кључне речи: Барбара Франкопан, Бранковићи, мошти, реликвијар, Трсат

Новија историографија у култовима светитеља и реликвијарним програмима препознаје значајан корпус извора првог реда (Geary 1978; Angenendt 1997). Реч је о сложенем феномену који одликује дуго трајање, и без кога је тешко стећи укупну представу о средњем веку као епохи (Бакалова 2000). На суштинску везу феномена с поставкама средњовековног друштва указано је на више великих изложби (Legner 1985; Os 2000; Лидов 2000), научним скуповима (Лидов 2003) и путем објављених писаних извора (Лидов 2006). Комплекс питања везаних за светитељске мошти и култове и данас је у жижи научне пажње, о чему сведоче последњи византолошки конгрес

(Gyuzelev 2011) и истовремено организовање међународне изложбе у САД и Великој Британији (Bagnoli 2011).¹

Ово је питање у српској науци ретко привлачило пажњу (Павловић 1954; Павловић 1965), али су успостављене основе водиле ка пространим и на савременој методологији утемељеним изучавањима (Поповић 2006). Посебну пажњу привлаче примерци настали у балканској средини, какав је реликвијар са руком Константина Великог, данас у Кремљу (Лидов 2000: 126-128, но. 33; Durand 2010: 435, No. 201), реликвијари из Ватопеда (Todić 1999), Рилска икона са моштима (Бакалова 2005) или Претечин реликвијар из Топкапија (Бакалова 2009), док је изучавање култова и преноса моштију св. Петке и св. Луке (Поповић 2006: 271-293, 295-317) допринело стварању поуздане слике о улози реликвијарних програма и у позносредњовековној Србији. У току су и нова истраживања реликвија из збирки у Сијени и Пијенци, које су у XV веку, сплетом историјских околности, однете из Србије.²

Овој грађи припада и раскошни реликвијар Барбаре Франкопан Бранковић, данас у ризници фрањевачког самостана на Трсату (Matejčić 1991; Noško 1991). О српској деспотици Барбари има мало сачуваних извора, али се зна да је била кћи Сигисмунда Франкопана (1434-1466), господара Оточца и Гацког, млађег брата Мартина Франкопана (1416-1479), сењског, крчког и модрушког кнеза. Она је била жена деспота Вука (Змаја Огњеног) Бранковића (1438-1485), за кога се удала негде током прве половине 1482. године, али они нису имали деце. После Вукове смрти преудала се за јајачког бана Фрању Бериславића чији је брат од стрица, Иваниш, касније такође постао српски титуларни деспот (Ђирковић 1970; Šerger 2011). Није познато када је и на који начин реликвијар приспео у ризницу трсатског самостана. У литератури се често износи претпоставка да га је Трсату поклонили Барбара Франкопан по повратку из

* Бранислав Цветковић, историчар уметности, Завичајни музеј Јагодина

¹ Овај рад је резултат истраживања у оквиру пројекта ев. бр. 177003, који подржава Министарство просвете и науке Републике Србије. Дубоко сам захваљан на гостопримству братству Фрањевачког самостана Св. Марије Трсатске и гвардијану фра Луцију Јагцу, као и на предусретљивости др фра Емануелу Хошку. Такође, рад на истраживању не би био могућ без свесрдне помоћи др Ане Мунк, доцента загребачког универзитета.

² Подаци добијени љубазношћу др Данице Поповић, научног саветника Балканолошког института САНУ, која о овој грађи припрема посебне студије.

Србије у родни крај. Чињеница да је Богородичин самостан на Трсату од 1453. до 1468. године као породичну задужбину подизао њен стриц, кнез Мартин, даје основу мишљењу да је ако не Барбара лично, онда њен други муж после њене смрти 1504. године даровао реликвијар Трсату (Šercer 2011: 45).

Реликвијар је у облику разуђене гране (сл.1) са носачима моштију и три енколпиона, израђеним у комбинованој техници ливења, искуцавања и филиграна, и украшеним бисерима и драгуљима.³ Садашњи вид реликвијара није првобитан јер је сталак накнадно додат, очито уместо старијег који је био оштећен или уништен, о чему сведочи 1576. година, урезана с доње стране стопе. Сам сталак чине два хронолошки одвојена сегмента, старија „готичка“ стопа са фигурама јеванђелиста, и млађи „ренесансни“ држач са фигурама сирена и анђела. Висина реликвијара је $h = 70$ cm, а пречник „гране“ $R = 43$ cm.

Пошто реликвијар није често био предмет пажње истраживача у старијој се литератури дају неодговарајућа, непотпуна и погрешна читања натписа, због чега су обављена нова истраживања (Cvetković 2011). Готово изворну вредност има најранији опис реликвијара у књизи Фрање Главинића који, уз првобитан распоред моштију, даје преписе натписа на латинском језику, који нису увек сасвим прецизни (Glavinich 1648: 47-48; Glavinich 1989: 120-121). Иако је Јулије Јанковић ишчитао само двадесет осам натписа, донео их је према старом правопису (Janković 1886: 55-56). Иван Кукуљевић Сакцински се задржава тек на три дужа натписа у којима се јавља име деспотице (Sakcinski 1891: 278-279, br. 942), док Вјекослав Клаић само укратко спомиње реликвијар (Klaić 1901: 65-66). Будући у прилици да и сам лично истражује реликвијар, Љубомир Стојановић пажњу поклања натписима с поменом деспотице, мада у набрајању осталих указује и на оне што су промакли Јанковићу (Стојановић 1903: 477, бр. 4690, 4691). Ђуро Сабо се такође бави дужим натписима, док остале наводи кратко и прилаже фото-снимак реликвијара (Szabo 1915: 255-256). Рикардо Гиганте уз фото-снимак и опис реликвијара први изражава сумњу у аутентичност моштију (Gigante 1924: 3-7), што прихвата и Аполинар Браничковић који такође прилаже снимак али и наводе за тек неколико натписа (Braničković 1926: 18-19, 21). Драгутин Книвалд

детаљно описује реликвијар, пружа његове прецизне мере, врши упоредну анализу свих читања, даје преглед историјских прилика и нове снимке, али и он чини пре-виде (Kniewald 1935). Уз основне податке и снимке обе стране предмета, Јозо Петровић прилаже читања за три дужа натписа, истиче сличност с представама Лозе Немањиха, сматра да је то рад из неке од косовских или градских радионица средњовековне Србије и претпоставља да реликвијар потиче из дворске ризнице самог деспота Ђурђа (Петровић 1940). Иако је Ђорђе Сп. Радојичић могао да непосредно испитује реликвијар, натписе чита само са снимака, па како није знао за Книвалдов рад даје преписе за свега седам натписа (Радојичић 1964). Бојана Радојковић доноси кратку белешку о реликвијару (Радојковић 1977: 82, сл. 39), док Иво Лентић даје опис целине, указује на проблем датовања и дародавца, као и на то да су делови реликвијара дело више руку (Lentić 1988). Најзад, Марија Шерцер износи претпоставку да би иконографски образац реликвијара могло бити Јесејево стабло (Šercer 2011: 40-45).

Реликвијар је првобитно био састављен од тридесет осам делова, радијално уклопљених у симболичну грану коју чине сребрни позлаћени тубуси са трновима, листовима и цветовима. Носачи моштију су украшени биљном и геометријском орнаментиком чија је улога дочаравање светости (Поповић 2008; Цветковић 2009). На носачима је установљено тридесет осам натписа, међу којима је тридесет шест на старосрпском језику (ћирилично писмо рашког једнојеровог и ресавског двојеровог правописа старословенског језика), један на грчком језику, те један разрешив и на старосрпском и на грчком. Уз исправке ранијих читања, сада су први пут ишчитани сви натписи, као и тешко доступан текст на ободу већег енколпиона.

Рад даје преписе свих натписа са мерама носача моштију, у одговарајућем писму старосрпског и грчког језика, са разрешеним скраћеницама и лигатурама (у заградама), уз очување екфонетских знакова који у старом правопису имају улогу наглашавања делова текста. Ради прегледности дат је распоред с редоследом (1-40) по спиралној путањи, у обрнутом смеру од часовника (сл. 2).

На горњој страни реликвијара некада се налазио крстолики врх, забележен на најранијој представи реликвијара, објављеној у *Трсатској повести* Ф. Главинића (Glavinich 1648: 48). Отворено је питање да ли је врх идентичан распећу са старијих фотографских снимака (Szabo 1915: 255; Gigante 1924: 8-9; Braničković 1926: 21), јер га на репродукцијама код Книвалда већ нема (Kniewald 1935).

У горњем, лепезастом пољу реликвијара смештена су три носача реликвија. Са леве стране налази се

³ Антрополошко-foreнзичку идентификацију скелетних остатака, као и физичко-хемијску анализу драгог и полудрагог камења тек треба предузети. Сви примерци бисера и драгог камења налазе се на свом месту, а међу њима су заступљени сафир, аквамарин, бергкристал и можда смарагд (за стручно мишљење захваљујем Хорхеу Валда Домингезу, кустосу геологу Природњачког одељења Завичајног музеја у Јагодини). Када је реч о реликвијама, прелиминарна остеолошка анализа указује на то да све веће реликвије припадају хоминидима, тако да нису основане сумње у погледу животињског порекла појединих реликвија, изнете у старијој литератури, али је за коначне закључке неопходно испитивање ДНК (за стручно мишљење захваљујем Невени Цветковић, кустосу палеозоологу Природњачког одељења Завичајног музеја у Јагодини).

мањи трапезоидни носач (2,5 x 2 x 1 cm) са фрагментом моштију св. Филипа (бр. 1).⁴ Петоредни натпис:

† **СВЕТОГА М8ЧЕННКА ФИЛППА**

По средини поља постављен је већи правоугаони носач (7,2 x 3,2 x 1,5 cm) са фрагментом моштију апостола Андреје (бр. 2).⁵ Дворедни натпис:

† **С(ВЕ)ТН . АПОСТОЛЪ . АНДРЕН .**

Трећи у пољу јесте још један мањи јагодасти носач (2,5 x 1,6 x 0,6 cm), са фрагментом моштију Марије Магдалене (бр. 3).⁶ Четвороредни натпис:

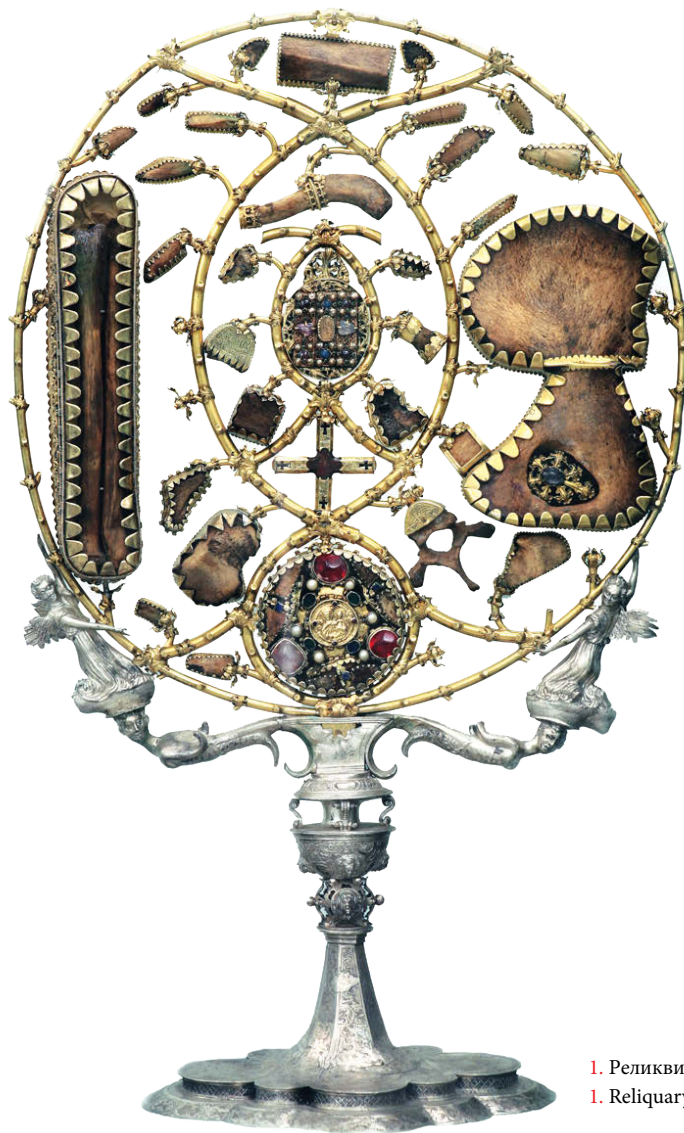
† **МАРНЕЕ МАГДАЛЕНЕ МОШЬ**

У широком полукружном пољу на левој страни реликвијара првобитно је постојало једанаест носача моштију и три затворена пупољка. На највишем месту у пољу налази се фрагмент моштију св. Урсуле (бр. 4),⁷ у зашиљеном носачу (3 x 1,4 x 0,5 cm). Троредни натпис:

† **МОШЬ СВЕТЕ 8РСУЛЕ**

Са десне стране је дугуљаста носач (4 x 1,2 x 0,5 cm) са фрагментом моштију св. врача (!) Козме и Дамјана (бр. 5).⁸ Дворедни натпис:

† **С(ВЕ)ТН . ВРАЧН . КОЗМА И ДАМНИАН(Ъ)**

1. Реликвијар, предња страна
1. Reliquary, front side

⁴ Вероватно је реч пре о свештеномученику Филипу (20. август), епископу Ираклије, него о св. апостоу Филипу (14. новембар) или св. Ђакону и апостоу Филипу (11. октобар).

⁵ Св. апостол Андреја Првозвани (30. новембар).

⁶ Једна од мироносица, св. Марија Магдалена (22. јул).

⁷ Св. Урсула, поштована по римокатоличком календару (21. октобар).

⁸ Хришћански календар познаје три пара истоимених светитеља (1. јул, 17. октобар, 1. новембар).

Под овим је нешто шири, зашиљени носач (4,5 x 1,7 x 0,8 cm) са фрагментом моштију св. Јакова Алфејевог (бр. 6).⁹ Четвороредни натпис:

† МОЦЬ С(ВЕ)Т(А)ГО ІА-КОВА АЛФЕУВА ✝

Лево је стреласти носач (4,3 x 2,2 x 1,4 cm) са фрагментом моштију св. мученика Арете (бр. 7).¹⁰ Тро-
редни натпис (сл. 3):

† МОЦЬ С(ВЕ)Т(А)ГО М(8)Ч(Е)ННКА АРЕДН ✝

Ниже је узани, дугуљаст и зашиљени носач (4 x 1 x 1 cm) са фрагментом моштију св. Пелагије (бр. 8).¹¹ Дворедни натпис:

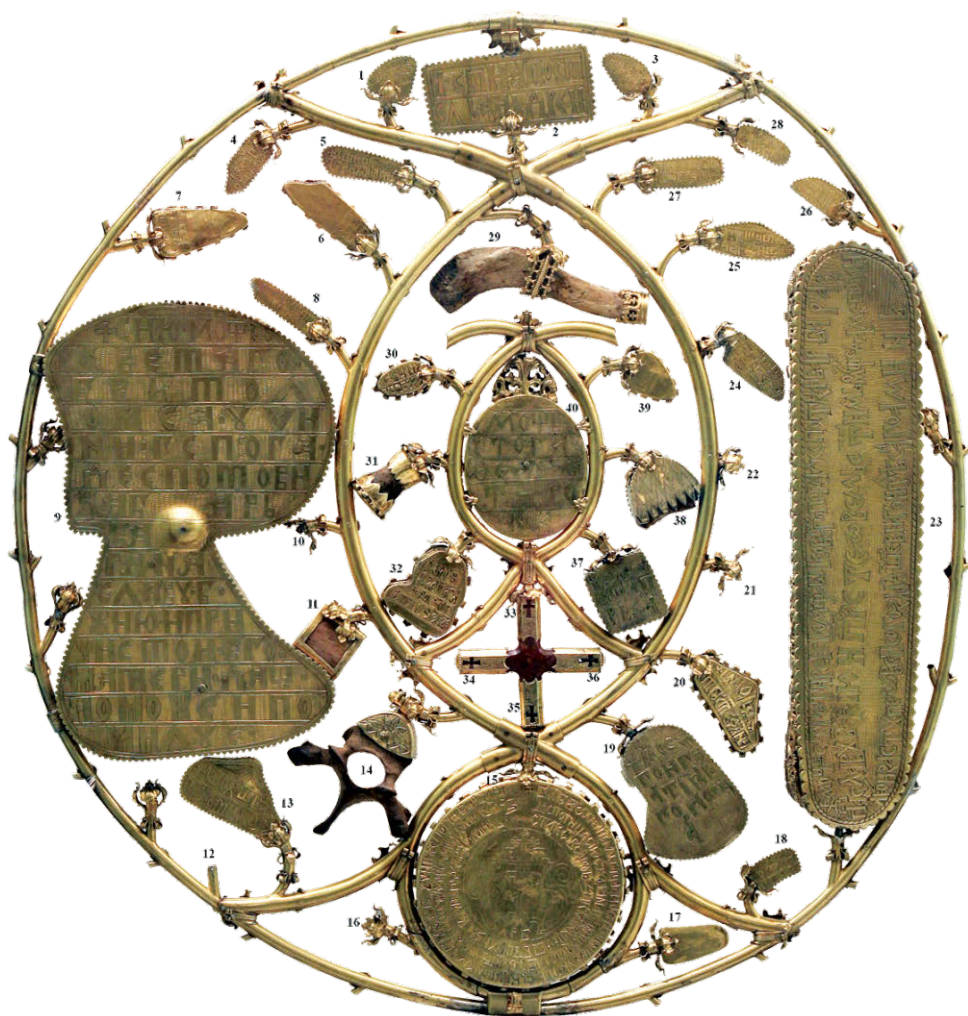
† МОЦЬ СВЕТЕ ПЕЛАГЕЕНЕЕЕ (sic!)

Због необичног удвајања словног знака „е“, који

се јавља још и на реликвији св. Ђорђа, старији истраживачи су с мање успеха читали натпис. Једино Главинић идентификује светитељку (Glavinich 1648: 48, No. 27), Јанковић не види прво слово у имену и чита **ЕЛАГЕНЕ** (Janković 1886: 56, br. XX), а код других истраживача нема ни покушаја рашчитавања.

Средишње место у пољу заузима реликвија св. Вартоломеја (бр. 9),¹² чији велики и богато украшени носач (20 x 4 x 3,5 cm) покрива комплетну карличну кост. Посветни натпис у петнаест редова:

† СНЮ . МОЦЬ . . СВЕТАГО . В(А)РТОЛОМЕА .
8ЧННН . Г(О)СПОГ(І)А . ДЕСПОТОВИЦА ВАРЬВАРА . НА
СЛАВ8 . В(О)ЖНЮ . Н ПРИНСТОН . В(О)ГО . МАТЕРН .
ДА (Н)УН . ПОМОЖЕ Н ПО . МНЛ8Е .

2. Реликвијар, задња страна

2. Reliquary, back side

⁹ Св. апостол Јаков Алфејев (9. октобар).

¹⁰ Св. великомученик Арета (24. октобар).

¹¹ Хришћански календар познаје четири светитељке под овим именом: Пелагију Јерусалимску (8. октобар), Пелагију Антихијску (8. октобар), Пелагију Тарсанску (4. мај), као и мученицу Пелагију страдалу са другима (25. март).

¹² Св. апостол Вартоломеј (11. јун и 25. август).

Десно, уз горњи део ове велике реликвије, налази се отворена цваст (бр. 10) у којој се, судећи по Главинићевом распореду моштију (Glavinich 1648: 48, No. 31), првобитно налазио фрагмент моштију св. апостола Матеја (*Matthaei Apost.*).¹³

Нешто ниже је, али прислоњен уз доњи део носача реликвије св. Вартоломеја, широки носач у виду корпице овалних страница (2,3 x 2,4 x 2 cm) са фрагментом моштију св. Стефана Првомученика, отворен погледу и с предње и са задње стране (бр. 11).¹⁴ У Главинићевом попису ова реликвија се грешком појављује два пута (Glavinich 1648: 48, No. 20, 32).¹⁵ Петоредни натпис је смештен на уже бочне стране и подељен тако што су прве три речи изведене на горњој страници, а последња на доњој:

. мош(ь) . с(ве)таго стѣф(а)н(а) .
првом(оу)ч(ен)ка

3. Мошти св. Арете
3. Relics of St. Arethas

4. Мошти св. Теодора Новог
4. Relics of St. Theodore the Younger

На најнижем месту поља сада се налази само танка цевчица са које је нестало и пупољак (бр. 12) где се, по Главинићу (Glavinich 1648: 48, No. 35), првобитно налазио носач са фрагментом моштију св. апостола Петра (*Petri Apostoli.*).¹⁶

Десно је широки, латичасти носач (3,5 x 3 x 2 cm) са фрагментом моштију св. Јована Златоустог (бр. 13).¹⁷ Дворедни натпис:

† с(ве)тн . нѡванъ . златоустн .

Сасвим у углу поља налази се носач у виду капице (7,5 x 6,5 x 4 cm) за који је причвршћен грудни пршљен као фрагмент моштију св. Теодора Новог (бр. 14).¹⁸ На предњој и задњој страни носача налази се мотив у облику осмолатичастог цвета, а шесторедни натпис је изведен с обе стране пупољка који је као држач постављен по средини горње полулоптасте површине носача (сл. 4):

† λιψανο τδ αγιου α (sic!) θεοδору τδ νεου

Свим претходним истраживачима натпис је остао непознат јер је изведен на грчком језику. Главинић у попису ове мошти означава као „непознат(е)“ (*Incerti.*) (Glavinich 1648: 48, No. 33), док Јанковић истиче да „*nije za razumjeti, jer je sredinom nalotovan zinak, koj drži kutijicu moći u savezu s ostalim reliquijarom*“ (Janković 1886: 56, br. XXIX). Книввалд износи претпоставку: „*kao da je grčki i da spominje sv. Teodora i nekog sveca*“, али не покушава са рашчитаванњем натписа, па у табеларном прегледу за своје, Главинићево, Сабоово и Јанковићево читање он нехотице испушта број 33 из Главинићевог пописа (Kniewald 1935: 100).

¹³ Св. апостол и јеванђелист Матеј (16. новембар).

¹⁴ Св. архиђакон и првомученик Стефан (2. август и 27. децембар).

¹⁵ Главинић „техничку“ омашку чини само овде, очито стога што у овом случају истраживач мора да натписима прилази из различитих углова, јер су на местима тешко доступним погледу.

¹⁶ Св. апостол Петар (29. јун).

¹⁷ Св. Јован Златоусти (27. и 30. јануар).

¹⁸ Вероватно је реч о св. Теодору Освештаном, ученику св. Пахомија (16. мај).

У доњем делу реликвијара налази се кружни енколпион пречника $R = 9$ cm и дебљине 1,2 cm, назван у пратећем натпису *панагијницом* (бр. 15). Реч је свакако о панагијару, о чему сведочи профилактички тон натписа, као и општи контекст реликвијара (Drpić 2011). У средишту предње стране је дубока капсула пречника $R = 3$ cm, од позлаћеног сребра, која има поклопац са шарком и клапном. На поклопцу је рељефно попрсје Богородице с Христом у наручју, на чијем су оквиру четири крстолико постављена ситна драга камена црвене боје. На површинама око капсуле зракасто су уметнути већи и мањи комади драгог камења црвене, плаве, зелене и беле боје, шест бисера, и шест честица моштију у носачима стреластог облика. Уз Богородичино попрсје је натписна легенда коју старији истраживачи нису уочили. Тешко је разрешива, будући да је изведена са скраћеницама и словним знацима малих димензија. Са леве стране је Богородичин назив: **м(н)тн)рѣ**, а са десне епитет који се чита **мст)и** или **лсп)и**, па се сходно томе може разрешити као **мнлостнѣ** или као **αλυσος** (cf. Buckton 1994: 198, No. 213; Vassilaki 2000: 187-192, fig. 128).

Задњу страну панагијара покрива позлаћена сребрна површина на којој је унутар кружнице изведен разлистали крст, а из таласастог подножја се извијају две волуте. Уз крст је у два реда урезан натпис: **и(с)оу)с(ѣ)х(р)нст)с ннка**, а у подножју и дворедни криптограм: **м(есто) л(овно) р(ан) в(нстѣ)**, који је једино Радојичић протумачио (Радојичић 1964: 340).

На појасу око разлисталог крста урезан је натпис у три концентрична реда:

† **в(а)говолкнѣмѣ ѡ(тѣ)ца .
поспѣшенѣмѣ с(н)на . свѣршенѣмѣ д(оу)ха
с(в)т(а)го . ѣчннн госпога варвара деспотнца сѣю
с(в)тѣ панагѣнннцѣ . на славѣ в(ог)ѣ н прѣчнстон
 . н снм(ѣ) с(в)етнм(ѣ) моштем(ѣ) . да ю помнѣю
н застѣпе ѡ(тѣ) в(а)кого з(а) вѣ сѣм(ѣ) вѣце . н вѣ
вѣд(ѣ)щнм(ѣ) жнзнь вѣчнѣю дарѣют(ѣ) амннь .**

Текст још једног натписа покрива обод панагијара, али је садржај измицао претходним истраживачима јер је обавијен граном, о чему Книвалд каже: „*I Panaginicatade na okomitom rubu okolo naokolo natpis, ali ga nisam mogao pročitati, jer uz taj rub teče grančica, koja opkoljuje Panaginicu. Ovaj natpis vjerojatno označuje »moći«, koje su umetnute s prednje strane Panaginice među drago kamenje oko medaljona s Gospom*“ (Kniewald 1935: 100) Натпис је, ипак, под одговарајућим углом добро читљив, а његов садржај јесте Молитва Светој Тројици:¹⁹

† **оу)пованнѣ моѣ в(ог)ѣ . надежда мн к
х(р)нст)с . покровѣ мн к д(оу)хѣ с(в)тѣ . тронце
с(в)тѣа слава тебе .**

У лепезастом пољу лево налази се данас празни пупољак (бр. 16). С обзиром на распоред који даје Главинић, носач вероватно није био означен натписом, што је случај и са стреластим носачем бр. 17 (3,2 x 1,7 x 0,7 cm), десно под панагијаром. Стога је Главинић оба ова носача у најнижем појасу реликвијара и шест честица моштију на панагијару (бр. 15) ставио под једну ставку и означио их *Diuersae incertae Reliquiae.*, тј. „различите непознате мошти“ (Glavinich 1648: 48, No. 36).

У десном полукружном пољу реликвијара првобитно је, као и у симетричном левом, постојало једанаест носача моштију и један затворен пупољак. На најнижем месту поља налази се мањи, приближно правоугаони носач (2,3 x 1,8 x 0,7 cm) са фрагментом моштију св. мученице Кларе (бр. 18).²⁰ Троредни натпис:

† **свѣте мѣченнѣ кларе**

Изнад у пољу постављен је већи носач (6 x 5 x 3 cm), у коме је део стопала као фрагмент моштију св. Игњатија Богоносца (бр. 19).²¹ Петоредни натпис:

† **моу)с(в)т(а)го игнатѣ . в(о)гносца**

Над овим је један мањи, петоугаони носач (4,8 x 2,5 x 1,5 cm) са фрагментом моштију св. Стефана Новог (бр. 20).²² Реликвија је ранијим истраживачима остала делимично позната. Главинић (Glavinich 1648: 48, No. 12) светитеља идентификује као мученика Стефана (*Stephani Mar.*), Јанковић (Janković 1886: 56, br. VII, XIII) на оба места с истоименим светитељем ставља исти препис: „мошт св. Стефана“, док Книвалд (Kniewald 1935: 100) истиче да од два натписа која није могао да прочита „један је урезан на ободу кутѣце“, што без сумње указује на носач ове реликвије, јер је натпис на њој изведен у два дела и то тако што су прве три речи постављене у два реда на задњој страни носача, а четврта на уску површ обода са доње стране:

† **моу)с(в)т(а)го стефана новаго**

У пољу изнад је сада само отворени пупољак (бр. 21) на коме је некада била учвршћена давно нестала реликвија, коју од истраживача само Главинић (Glavinich 1648: 48, No. 11) идентификује као фрагмент Мојсијеве Неопалиме купине (*de rubo Moysis.*). Иако је ту реч о контактної реликвији, заправо сведочанству најпознатије теофаније у хебрејској и хришћанској традицији, слични фрагменти посведочени су и другде. Тако на реликвијару руске кнегиње Марије у Кремљу из 1409/10. године, међу честицама моштију постоји део „Мојсијевог жезла“, али и једна означена као **кѣпнна неопалнмаѣ** (Лидов 2000: 553-54, бр. 7). Осим тога, на Панагијиреликвијару цара Ивана Грозног из XVI века, сада такође у Кремљу, налази се и **камень коѣпнны неопалнмѣѣ** (Лидов 2000: 26, 30).

¹⁹ Молитва Св. Тројици, на повечерју, приписана још и св. Јоаникију Великом (4. новембар).

²⁰ Св. Клара, поштована по римокатоличком календару (11. август).

²¹ Св. Игњатије Богоносац (20. децембар).

²² Св. Стефан Нови (28. новембар)

Над овим празним држачем сада стоји још један такав пупољак (бр. 22), који је првобитно носио фрагмент моштију св. Михаила мученика (*Michaelis Mar.*), како је забележено код Главинића (Glavinich 1648: 48, No. 10). Премда се у овом случају светитељ са овим именом не може прецизније идентификовати,²³ могуће је повући паралелу са слично означеном честицом на Рилском реликвијару (Бакалова 2005: 202, 206). Захваљујући томе, Јанковић (Janković 1886: 56, br. XXIV) и Книвалд (Kniewald 1935: 101) су били у прилици да натпис непосредно читају и забележе садржај. Ријечка служба заштите споменика културе има снимак из 1974. године (бр. Трсат 566), где се фрагмент добро види, с тим што се тада налазио на месту сада такође нестале реликвије бр. 12, пошто је претходно отпао са првобитне позиције (бр. 22). До овог закључка се лако стиже, захваљујући снимцима у Книвалдовом тексту који потврђују положај забележен у распореду код Главинића. Реликвија се на овом неодговарајућем месту налазила и када је начињен колор снимак реликвијара, објављен код Лентића (Lentić 1988: 49). Увећањем детаља закључује се да је по облику носач био сличан реликвији бр. 5, формата 4 x 1 cm. Снимак омогућава рашчитавање дворедног натписа:

† **с(вѣ)таго мнѣхана м(о)ш(ь)**

Највећи простор реликвијара заузима раскошно украшени носач (25,5 x 5,5 x 3,5 cm) у коме су по једна лакатна и палчана кост (бр. 23), као делови моштију св. Тирса.²⁴ Троредни посветни натпис:

† **мошѣ : с(вѣ)т(а)го : тирса : сѣмошѣ : шкова : господ(н)ца : барбара : на славу в(о)жѣю н пр(ѣ)ч(н)сте : швемъ : мошемъ да ме помнѣю н застѣпе ш(тѣ) в(а)каго зла д(ш)шевѣнаго н тѣл(е)снаго амнѣ**

С леве стране стоји зашиљени носач (4 x 1,5 x 1 cm) са фрагментом моштију св. Андреје (бр. 24), можда Стратилата,²⁵ или другог светитеља с овим именом (уп. Бакалова 2005: 202, 206). Петоредни натпис:

с(вѣ)тн андреа . мошѣ

Изнад овог је издужени троугаони носач (4,3 x 1,7 x 0,7 cm) са фрагментом моштију св. Димитрија (бр. 25).²⁶ Дворедни натпис:

† **с(вѣ)тн . м(ш)ч(е)никъ димитрије**

На десној страни је мањи зашиљени носач (3 x 2,5 x 0,7 cm) са фрагментом моштију св. Аполоније (бр. 26).²⁷ Троредни натпис:

† **свѣте полонне (sic!) мошѣ**

Лево је постављен дугуласти правоугаони носач (3,8 x 1,4 x 0,8 cm) са фрагментом моштију св. Теодоре (бр. 27), али се не може рећи о којој је светитељки с овим именом овде реч (уп. Лидов 2006: 147).²⁸ Главинић није тачно читао натпис (Glavinich 1648: 48, No. 7), видевши га као „Теодосија мученика“ (*Theodosii Mar.*). Потоњи истраживачи име доносе као *Теовора*, док га једино Стојановић чита тачно (Стојановић: 1903: 477). Дворедни натпис је, међутим, добро очуван:

† **свѣте теодоре мошн**

Сасвим у врху поља налази се и мањи правоугаони носач (2,5 x 1,1 x 0,7 cm) са фрагментом моштију св. Георгија (бр. 28),²⁹ како су га идентификовали и ранији истраживачи, иако је троредни натпис на задњој страни носача необично изведен, с умноженим словом „е“ као и код носача с моштима св. Пелагије:

† **свѣтога мѣченника георгеѣѣѣ (sic!)**

У средишњем делу реликвијара укрштањем грана формиране су једна већа и једна мања елипсоида, уписане једна у другу. У врху веће налази се дугачка кост, очито фрагмент ребра (9,3 x 2 x 1 cm) која, по Главинићу (Glavinich 1648: 48, No. 14) и Книвалду (Kniewald 1935: 101), припада моштима св. Теодора Стратилата (бр. 29).³⁰ За разлику од ових других моштију на реликвијару, кост је већим делом видљива са свих страна, будући да је окована на специфичан начин јер је са горње стране причвршћена за држач у виду пупољка, преко прстенастиг окова, који чини увијена жица с двоструким фризом љиљана. На крајевима, кост је била окована капицама у виду круна са наизменично изведеним већим и мањим љиљанима. Стога су натписи били изведени на равним горњим површинама капица, од којих је данас сачувана она мања, док се већа може видети на снимцима објављеним у старијој литератури (Gigante 1924: 8-9; Kniewald 1935). Дворедни натпис на капици мањег пречника:

† **м(о)ш(ь) с(вѣ)т(а)го**

С обзиром на Книвалдово читање (Kniewald 1935: 101), остатак натписа на већој капици могао је, уз употребу скраћеница, гласити:

⟨теодора стратилата⟩

Ниже у левом делу веће елипсоиде налази се носач (2,5 x 1,5 x 1,2 cm) са фрагментом моштију св. Ане, Богородичине мајке (бр. 30).³¹ Дворедни натпис:

† **мош(ь) с(вѣ)тѣ анн м(а)т(ерн) в(огородн)це**

У новијој литератури натпис је исправно читан, али га Главинић (Glavinich 1648: 48, No. 23) омашком разрешава као „Атанасија епископа“ (*Athanasii episc.*), по

²³ Хришћански календар бележи више истоимених светитеља (11. јануар, 23. мај, 12. мај, 6. и 20. септембар, 22. новембар, 18. децембар).

²⁴ Св. Тирс (14. децембар).

²⁵ Св. Андреја Стратилат (19. август).

²⁶ Св. Димитрије Солунски (26. октобар).

²⁷ Св. Аполонија, поштована по римокатоличком календару (9. фебруар).

²⁸ Хришћански календар зна за већи број истоимених светитеља.

²⁹ Св. Георгије Кападокијски (3. новембар).

³⁰ Св. Теодор Стратилат (8. јун).

³¹ Св. Ана (25. јул, 9. септембар).

5. Мошти св. Ане
5. Relics of St. Anne

свој прилици због тога што натпис у целини чине скраћенице и лигатуре (сл. 5), при чему је и обрнуто постављен у односу на посматрача.

Испод је постављен сасвим мали фрагмент прста (3,2 x 2,3 cm), који припада моштима св. Григорија Богослова (бр. 31).³² Има навлаке у виду капица, слично реликвији бр. 29, као и оковима на фрагменту моштију св. Арете, који се данас чува у Сијени (Hetherington 2008: 25-27, fig. 23). Главинић (Glavinich 1648: 48, No. 21), једини од истраживача, није ишчитао натпис јер га чине веома мали словни знаци у непрекинутом низу, урезани по ободу доње навлаке:

† МОШЬ С(ВЕ)Т(А)ГО ГРИГОРИА БОГОСЛОВА

У углу поља је постављен крушкасти носач (6,3 x 5,3 x 0,6 cm) са зглобном чауром као фрагментом моштију св. Теодора Тирона (бр. 32).³³ Носач је на задњој страни означен четвороредним натписом са сложенom представом крста (сл. 6):

† МОШЬ СВЕТАГО ТЕОДОРА ТИРОНА

На дну елипсоиде, одвојено укрштеним гранама које чине мању елипсоиду у средишту реликвијара, формирано је ромбоидно поље у коме се налази пекторални крст од црвеног ахата или пре јасписа (6,3 x 5,8 x 0,8 cm). На сва четири крака имају полигоналне навлаке с крстоликим перфорацијама кроз које се назире фрагменти моштију. Крстови од различитих врста камена или дрвета са металним украшеним навлакама познати су у аналогној грађи, као што је крст Ирене Дука из ризнице Св. Марка у Венецији (Lerou 2004: 165, 167, fig. 4). Трсатском примерку су најближи мали тзв. „корсунски“ крстови (Лидов 2000: 174-175, бр. 46; Durand 2010: 206-207, No. 91, 92). Крст је горњим краком причвршћен за држач у виду пупољка, а доњим ослоњен на гране при дну елипсоиде. Натписи су урезани на страницама навлака.

³²Св. Григорије Богослов (25. и 30. јануар).

³³Св. Теодор Тирон (17. фебруар).

6. Мошти св. Теодора Тирона
6. Relics of St. Theodore Tiro

Главинић их не разрешава (Glavinich 1648: 48, No. 18), вероватно зато јер су, као на реликвији бр. 31, изведени ситним словима и са скраћеницама, тако да све четири реликвије на пекторалу ставља под исту ставку с ознаком: „непознати“ (*Incerti*). Остали аутори су мање-више могли да рашчитају натписе бр. 33, 35 и 36. Само је Јанковић (Janković 1886: 56, br. XXVII) тачно преписао скраћени натпис на навлаци бр. 34, али га није рашчитао.

Под навлаком горњег крака је фрагмент моштију св. Игњатија (бр. 33),³⁴ но није јасно да ли је реч о св. Игњатију Богоносцу или неког другом светитељу овог имена. Четвороредни натпис:

МОШЬ С(ВЕ)Т(А)ГО ИГНАСНА

Под навлаком левог крака је фрагмент моштију св. Марије Магдалене (бр. 34).³⁵ Четвороредни натпис:

МОШЬ С(ВЕ)ТЕ МАГДАЛАННЕ

Под навлаком доњег крака је фрагмент моштију св. Анастасије (бр. 35), могуће Фармаколитрије.³⁶ Петоредни натпис:

МОШЬ С(ВЕ)ТЕ НАСТАСІЕ (sic!)

Под навлаком десног крака је фрагмент моштију св. Прокопија (бр. 36), али се не може рећи да ли је ту реч о

³⁴Св. Игњатије Богоносац (20. децембар); Св. Игњатије патријарх Цариградски (23. октобар).

³⁵Св. Марија Магдалена (22. јул).

³⁶Св. Анастасија Фармаколитрија (22. децембар).

св. великомученику Прокопију или св. Прокопију Декаполиту.³⁷ Четвороредни натпис:

мощ(ь) с(вѣ)т(а)го про(ко)піа:

Десно од пекторалног крста, у углу елипсоиде налази се коцкасти носач (3 x 3,2 x 1,8 cm) са фрагментом моштију св. пророка Данила (бр. 37).³⁸ Четвороредни натпис (сл. 7):

† мощ(ь) с(вѣ)того даннаа пр(о)р(о)ка

Пратећи натпис на овом носачу старији истраживачи нису тачно рашчитали услед сложене употребе скраћеница и лигатура. Стога Главинић (Glavinich 1648: 48, No. 17) мошти приписује „мученику Дамјану“ (*Damiani Mar.*), што преузима и Книввалд (Kniewald 1935: 101). Иако је реч о честици моштију великог пророка, ово није јединствен случај, јер се једна појављује на споменутом Рилском реликвијару (уп. Бакалова 2005: 202-203).

Изнад је постављен звонолики носач (3 x 3 x 1,5 cm) са фрагментом моштију св. мученика Прокопија (бр. 38).³⁹ Пошто је носач прилагођен облику честице, она је видљива само са доње стране дубоког носача, што је условило његов особен вид, па су задња и бочне стране покривене украсом, а троредни натпис је на предњој:

мощ(ь) с(вѣ)т(а)го м(8)ч(ѐ)ника прокопиа

У пољу веће елипсоиде је још један мали јагодасти носач (2,5 x 2 x 1,5 cm) са фрагментом моштију св. Јакова Персијанца (бр. 39).⁴⁰ Троредни натпис:

† мощь с(вѣ)т(а)го іакова персеннна

Последњи носач на реликвијару смештен је унутар мање елипсоиде. Реч је о енколпиону (7,5 x 6,5 x 4 cm) који је на предњој страни богато украшен низовима бисера и драгог камења, а у средишту и фрагментом моштију св. Теодора Тирона (бр. 40).⁴¹ Четвороредни натпис:

мощь . с(вѣ)того . де(о)дѡра тирона

Епиграфске особине натписа на реликвијама сведоче о томе да представљају рад више руку и да су, следствено, носачи настајали током дужег времена. Анализа показује да је пет различитих гравера резало текстове. Први мајстор је извео текст на задњој страни панагијара (бр. 15). Одликује га брз и сигуран потез, типичан за искусне мајсторе. Словни знаци су угластих облика, док су скраћенице и лигатуре уподобљене нарочитој естетици. Овај исти рукопис препознаје се и на носачу моштију бр. 30 (сл. 5). Други гравер је израдио највећи број натписа (бр. 1-5, 8, 9, 11, 13, 18, 19, 22-29, 33-38, 40) и текст на ободу панагијара (бр. 15). Овај рукопис је невешт у детаљу, али маштовит, па у споју са украсним оквирима и позађем ствара раскошан утисак, примерен

7. Мошти св. пророка Данила

7. Relics of Prophet Daniel

улози носача моштију. У језичком погледу, рекло би се да је овај гравер приморског порекла, не због необичног извођења имена светитеља на носачима бр. 8 и 28, већ због облика имена појединих светитеља као што су „Бартоломеј“ (бр. 9), „Полонија“ (бр. 26), „Игнасије“ (бр. 33), „Магдалина“ (бр. 34), „Настасија“ (бр. 35), као и епитета „причиста“ на носачу бр. 9. Особена примена скраћеница и лигатура некад доводи и до готово неразрешиве арабеске, као на носачу бр. 37 (сл. 7). Потпуно друкчији је трећи гравер, који је извео натписе на носачима бр. 6, 7, 31 и 39. Његов је рукопис спор и брижљив, словни знаци су малих димензија и облих форми, са јасним осећајем за детаљ, меко урезивање и склад. Слова су изведена прецизним алатом и умешно (сл. 3). Рука четвртог мајстора се препознаје у натписима са носача бр. 20 и 32. Одликују га нервозни потез, слова неправилних облика и текст са мало скраћеница и лигатура (сл. 6). Грчки натпис на носачу бр. 14 припада петом граверу. Иако по изломљеним облицима подсећа на претходни, његова слова су јасније уклопљена у текст (сл. 4).

Појава имена деспотице на панагијару и два носача моштију указује на то да настанак тих сегмената треба датовати у период када је још увек носила ово

³⁷ Св. великомученик Прокопије (3. јул); св. Прокопије Декаполит (27. фебруар).

³⁸ Св. пророк Данило (17. децембар).

³⁹ Св. Прокопије (3. јул).

⁴⁰ Св. Јаков Персијанац (27. новембар).

⁴¹ Св. Теодор Тирон (17. фебруар).

звање, пре 1485. године, у којој њен муж, деспот Вук Бранковић, умире а она се враћа у свој родни крај. (Ђирковић 1970) Чињеница да на једном носачу постоји и натпис на грчком језику такође доприноси сагледавању сложене историје настанка збирке моштију, чији се значај открива и у томе што садржи реликвије не само источних светитеља, већ и троје поштованих у оквиру западне, римокатоличке цркве.

С друге стране, панагијар својим облицима, пратећим натписима и богатим украсом доприноси пунијем разумевању ове до недавно мало проучене категорије култних предмета, па у складу са резултатима недавних истраживања даје изворне податке о побожној пракси жена и световних лица. (cf. Đurić 2011) Чињеница да је у реликвијару скупљен велики број моштију, уз натписе који доносе име деспотице Барбаре, указује на значај који је необична збирка морала имати за свог имаоца. У времену бременитом војним поразима и општом несигурношћу (Радић 2000), људи су трагали за небеском заштитом и уздали се у помоћ моштију, што је био раширен обичај у средњовековном друштву, без обзира на класну припадност (Катић 1967: 38-49; Sterpelone 1994). У случају Барбаре Франкопан могуће је бројност моштију у њеном поседу везати за проблеме личне природе јер она у браку није имала порођа, што посредно може сведочити и о њеном укупном слабом здрављу (Šerčer 2011: 44-45). С друге стране, натписни текст на панагијару у зазиву Господа, Богородице и уметнутим моштима поклапа се с текстовима на оковима моштију св. Вартоломеја и св. Тирса, јер се њима исказује очекивање помоћи и у овој страни и у оној страни животу. У том контексту панагијар заузима посебно место, будући да је профилактички предмет који је деспотица Барбара носила и користила пре него што је постао део Трсатског реликвијара.

Занатске и стилске особине носача на реликвијару следе позновизантијске обрасце, о чему сведоче многе аналогije. Назубљени оквири на носачима у целини одговарају облицима, на пример, на окову иконе-камеје из Славковице, датоване у X – XI век (Radojković 1977: 10, sl. 1), док су „троугласти пипци“ слични онима на напрсном крсту (бр. 18) из ризнице манастира Бање, из друге половине XVI века (Шакота 1981: 123-126, сл. 66). Филигрански цевастии украси на рубовима носача имају паралеле у накиту, проналаженом на српској територији, каква је наушница из Смедерева или група шупљих лунуластих наушница из XV века, које све следе старије византијске обрасце (Радојковић 1977: 119, сл. 95; Bikić 2010: 51, 53, sl. 23, 27/3, 4, 5).

Начин извођења натписа на носачима моштију Трсатског реликвијара такође указује на неговање традиција најбољих радионица из византијских центара о чему сведоче скуповени предмети с некадашњих

дворова на Балкану, какви су патене из Велике Лавре и Ватопеда, поклон деспота Томе Прељубовића (Loverdou-Tsigaridas 1997) и тзв. чаша цара Душана из Народног музеја у Београду (Гајић 2010: 80-81). О домаћем пореклу мајстора што су изводили окове на врло одређени начин говоре језичке особине натписа на Трсатском реликвијару, а стил и облик натписних поља негован је и у потоњем периоду, што је очевидно на млађим предметима као што је, на пример, крст митрополита Дионисија из 1568–1569. године, из ризнице манастира Бање (Пејић 2009: 176-177, сл. 121).

Време када настају делови Трсатског реликвијара је период у коме златари и гравери из различитих крајева Европе раде за дворе и на дворовима на Истоку, па је фриз љиљана на прстену и капици носача са позиције бр. 29 аналоган сличном фризу са панагијара који је 1435. године извео „мастер“ Иван Арип за новгородског архиепископа Евтимија (Durand 2010: 290-291, No. 122). Сасвим сличан фриз може се пронаћи и на кадионици из ризнице манастира Дечана из XV века, која се везује за дубровачке радионице (Шакота 1984: 196, 232, сл. 21) и на кивоту митрополита Јосифа из 1573. године, из ризнице манастира Бање (Шакота 1981: 46-51, сл. 11-12; Пејић 2009: 184-185, сл. 123). Ипак, отворено је питање у оквиру које су радионице настајали окови моштију, с обзиром на то да није сачуван ниједан рад из дворске златарске радионице у Смедереву. С друге стране, сребрна позлаћена тамјаница, датована натписом у 1523. годину, а израђена у Смедереву за манастир Раваницу, очито доказује да су поједине градске радионице преживеле османску окупацију града (Радојковић 1966: 104-105, сл. 40).

Необичан изглед реликвијара је питање на које тек треба дати одговор. Међу старијим истраживачима је присутно уверење да су мошти спојене у симболичну грану која подсећа на Јесејево стабло након што су пристигле на двор Франкопана (Šerčer 2011: 43-45), те да је највећи део рад западних мајстора. На другој страни, није немогуће да је бар део моштију првобитно припадао дворској ризници деспота Ђурђа Бранковића, пре но што је преко деспота Змаја Огњеног Вука дошао у посед Барбаре Франкопан (Петровић 1940: 11). Чињеница да више скелетних фрагмената припада моштима светитеља с именом Теодор посредно указује на такво порекло збирке пошто је најстарији, али рано преминули син деспота Ђурђа, носио управо ово име (уп. Цветковић 1993/4). Једини носач моштију с грчким натписом такође припада овој групи (мошти св. Теодора Новог), што додатно оснажује давно изнету претпоставку Јоза Петровића, јер је првенац деспота Ђурђа име добио по свом деди по мајци, Теодору Кантакузину, унуку византијског цара Јована VI Кантакузина (Ферјанчић 1987: 174-181).

Иако се у литератури истиче да су на Трсатски реликвијар могли утицати структуре Јесејеве лозе или Лозе Немањића (Петровић 1940: 11; Šercer 2011: 43-45), он је по свом облику сасвим јединствен. Потенцијална аналогија у примени мотива гране на реликвијару из Лучињана, у виду *Lignum vitae*, иконографски и занатски је врло далека (Frolow 1965: 73, fig. 34). Иако су мотиви лозе и Јесејевог стабла били део топике фрањевачке побожности (Donadieu-Rigaut 2005: 308-335), сва је прилика да је реликвијар Барбаре Франкопан међу фрањевце трсатског самостана стигао у таквом облику, о чему говори управо чињеница да су доњи делови каснији додатак. Зато би требало узети у обзир реликвијаре и иконе с мотивом елипсастих лозних врежа с темом прославе Богородице, који се од средине XV века јављају у источној култној пракси и уметности (Лидов 2000: 58-60, но. 11; Durand 2010: 502-503, No. 218), због чега би могли представљати потпуне иконографске паралеле за Трсатски реликвијар, о чему ће даља истраживања дати поузданији одговор.

ЛИТЕРАТУРА

- Bagnoli, M. (eds. et al.) 2011
Treasures of Heaven : Saints, Relics, and Devotion in Medieval Europe, Baltimore: The Walters Art Museum.
- Cvetković, B. 2011
Istraživanja na relikvijaru Barbare Frankopan, *Vjesnik svetišta Marijin Trsat* (Gospa Trsatska Rijeka) 2: 16-17.
- Drpić, I. 2011
Notes on Byzantine Panagiaria, *Зограф* (Београд) 35: 51-61.
- Gyuzelev V. (eds. et al.) 2011
Proceedings of the 22nd International Congress of Byzantine Studies. Volume II, Sofia: Bulgarian Historical Heritage Foundation.
- Šercer, M. 2011
Žene Frankopanke, *Modruški zbornik* (Modruš) 4-5: 21-81.
- Bikić, V. 2010
Vizantijski nakit u Srbiji : Modeli i nasleđe, Beograd: Arheološki institut, (Posebna izdanja 48).
- Durand, J. (eds. et al.) 2010
Sainte Russie : L'art russe des origines à Pierre le Grand, Paris: Musée du Louvre.
- Гајић, М. 2010
Сребрне чаше позног средњег века у Србији, Београд: Музеј примењене уметности.
- Бакалова, Е. 2009
Ковчег для главы Предтечи как княжеское дарение : реликварий Нягое Басараба из Музея Топкапы в Стамбуле, Древне-русское искусство. Idea and Image : Studies in Byzantine and Russian Medieval Art. Materials of International Symposium, November 1-2, 2005, eds. A. Batalov and E. Smirnova, Moscow : 437-441.
- Пејић, С. 2009
Манастир Свети Никола Дабарски, Београд: Републички завод за заштиту споменика културе (Студије и монографије 16).
- Цветкович, Б. 2009
Семантика и орнамент : принос към методологијата на изучавање на средновековната украса, *Проблеми на изкуството* (Софија) 2: 3-9.
- Hetherington, P. 2008
A purchase of Byzantine relics and reliquaries in fourteenth-century Venice, Enamels, Crowns, Relics and Icons: Studies on Luxury Arts in Byzantium, Farnham, Surrey – Burlington, VT: Ashgate Variorum: 1-38.
- Поповић, Д. 2008
Цветна симболика и култ реликвија у средњовековној Србији, *Зограф* (Београд) 32: 69-81.
- Лидов, А. М. (соч.) 2006
Реликвији в Византии и в древней Руси : Письменные источники, Москва: Прогресс-Традиция.
- Поповић, Д. 2006
Под окриљем светости : Култ светих владара и реликвија у средњовековној Србији, Београд: Балканолошки институт САНУ (Посебна издања 92).
- Бакалова, Е. 2005
Рилската чудотворна икона-реликварий, Константинопол и Мара Бранкович, Българија и Сърбија в контекста на византијската цивилизација. Сборник статии от българио-србски симпозиум 14-16 септември 2003, Софија, ур. В. Гюзелев и др. Софија: БАН: 193-228.
- Donadieu-Rigaut, D. 2005
Penser en images les ordres religieux (XIIe – XVe siècles), Paris: Editions Arguments.
- Lerou, S. 2004
L'usage des reliques du Christ par les empereurs aux VIe et XIIe siècles : le Saint Bois et les Saintes Pierres, Byzance et les reliques du Christ, eds. J. Durand et B. Flusin, Paris: Centre de recherche d'histoire et civilisation de Byzance (Monographies 17) : 159-182.
- Лидов, А. М. (соч.) 2003
Восточнохристианские реликвији, Москва: Прогресс-Традиция.

- Бакалова, Е. 2000
Реликвите като фактор за структуриране на култовото пространство, *Миф* (София) 6: 19-45.
- Лидов, А. М. (соч.) 2000
Христианские реликвии в московском Кремле, Москва: Радунца.
- Van Os, H. (ed.) 2000
De Weg naar de Hemel : Reliekverering in de Middeleeuwen, Utrecht: Museum Catharijneconvent.
- Радић, Р. 2000
Страх у позној Византији 1180-1453, Београд: Стубови културе.
- Vassilaki, M. (ed.) 2000
Mother of God : Representations of the Virgin in Byzantine Art, Athens: Benaki Museum.
- Todić, B. 1999
Τρεῖς σεργικές λειψανοθήκες στη Μονή του Βατοπεδίου, Ιερά Μονή Βατοπεδίου. Ιστορία και τέχνη, Αθήνα : Εθνικό Ιδρυμα Ερευνών - Ινστιτούτο Βυζαντινών Ερευνών, (Αθονικά Σύμμεκτα 7) : 243-252.
- Angenendt, A. 1997
Heilige und Reliquien : Die Geschichte ihres Kultes vom frühen Christentum bis zur Gegenwart, München: Beck.
- Loverdou-Tsigaridas, K. 1997
Objets précieux de l'église de la Vierge Gavaliotissa au monastère de Lavra (Mont Athos), *Зograph* (Београд) 26: 81-86.
- Buckton, D. (ed.) 1994
Byzantium : Treasures of Byzantine Art and Culture from British Collections, London: Trustees of the British Museum.
- Sterpelone, L. 1994
I santi e la medicina - medici, taumaturghi, protettori, Cinisello Balsamo: Edizioni San Paolo.
- Цветковић, Б. 1993/4
Портрет Тодора Бранковића у Ђаконикону Грачанице, *Зборник Матице српске за ликовне уметности* (Нови Сад) 29-30: 76-88.
- Hoško, E. 1991
Na vrhu trsatskih stuba, Rijeka: Adamić.
- Matejčić, R., 1991
Crkva Gospe Trsatske i Franjevački samostan, Rijeka: Izdavački centar Rijeka.
- Glavinich, F. 1989
Historia Tersattana, Rijeka: Sveučilište „Vladimir Bakarić“.
- Lentić, I. 1988
Veliki relikvijar Barbare Frankopan, Prošlost i baština Vinodola (The Heritage of Vinodol), Zagreb: Povijesni muzej Hrvatske: 91, 140-141, br. 214.
- Ферјанчић, Б. 1987
Византинци у Србији прве половине XV века, *Зборник радова Византолошког института* (Београд) 26: 173-212.
- Legner, A. (ed.) 1985
Ornamenta Ecclesiae : Kunst und Künstler der Romanik, Köln: Schnütgen Museum.
- Шакота, М. 1984
Дечанска ризница, Београд – Приштина: Просвета – Републички завод за заштиту споменика културе – Јединство.
- Шакота, М. 1981
Ризница манастира Бање код Прибоја, Београд: Републички завод за заштиту споменика културе, (Студије и монографије I).
- Geary, P. J. 1978
Furta Sacra : Thefts of Relics in the Central Middle Ages, Princeton: Princeton University Press.
- Радојковић, Б. 1977
Метал средњовековни, *Историја примењене уметности код Срба. I том. Средњовековна Србија*, ур. Б. Радојковић, Београд: Музеј примењене уметности : 79-120.
- Radojković, B. 1977
Sitna plastika u staroj srpskoj umetnosti, Beograd: Muzej primenjene umetnosti.
- Ђирковић, С. 1970
О деспоту Вуку Гргуревићу, *Зборник за ликовне уметности Матице српске* (Нови Сад) 6: 281-290.
- Катић, Р. 1967
Српска медицина од IX до XIX века, Београд: Српска академија наука и уметности, (Посебна издања, књига CDXV).
- Радојковић, Б. 1966
Српско златарство XVI и XVII века, Нови Сад: Матица српска, (Студије за историју српске уметности 3).
- Frolov, A. 1965
Les reliquaires de la vraie croix, Paris: Institut français d'Études byzantines, (Archives de l'Orient chrétien 8).
- Павловић, Л. 1965
Култови лица код Срба и Македонаца : Историјско-етнографска расправа, Смедерево: Народни музеј Смедерево, (Посебно издање књ. 1).

Радојичић, Сп. Ђ. 1964
Реликвијар деспотице Барбаре, *Зборник Народног музеја* (Београд) IV: 339-343.

Павловић, Л. 1954
Преглед светих моштију кроз историју у српској православној цркви, *Зборник Православног богословског факултета* (Београд) III: 231-256.

Петровић, Ј. 1940
Реликвијар деспотице Барбаре, *Уметнички преглед* (Београд) 1-2: 10-11.

Kniewald, D. 1935
Trsatski relikviarij despotice Barbare Frankopanke, *Croatia sacra* (Zagreb) 9-10: 99-108.

Braničković, A. 1926
Naša Gospa Trsatska, Zagreb: Hrvatsko Književno društvo Sv. Jeronima u Zagrebu, (Knjiga dvjesta dvadeset i druga).

Gigante, R. 1924
Anche una «Sagrestia deli belli Arredi», *Fiume. Rivista semestrale della „Società di studi Fiumani“ in Fiume* (Fiume) I: 1-13.

Szabo, G. 1915
Dragocjenosti samostana franjevačkoga na Trsatu, *Katolički list* (Zagreb) 25: 255-258.

Стојановић, Љ. (ур.) 1903
Стари српски записи и натписи II, Београд: Српска краљевска академија, (Споменици на српском језику. Књига II).

Klaić, V. 1901
Krčki knezovi Frankapani. Knjiga Prva. Od najstarijih vremena do gubitka otoka Krka (od god. 1118. do god. 1480.), Zagreb: Matica Hrvatske.

Kukuljević Sakcinski, I. 1891
Nadpisi sredovječni i novovjeki na crkvah: javnih i privatnih sgradah i.t.d. u Hrvatskoj i Slavoniji, Zagreb: Knjižara Jugoslavenske Akademije.

Janković, J. 1886
Nekoliko crtica o sadašnjosti i prošlosti Trsata, *Izvješće kralj. Velike gimnazije na Rieci koncem školske godine 1885-86* (Rieka): 78-84.

Glavinich, F. 1648
Historia Tersattana, Udine: Apresso Nicolo Schiratti.

Summary

BRANISLAV CVETKOVIĆ*

RELIQUARY OF DESPOTISSA BARBARA FRANKOPAN BRANKOVIC Contribution to the Study

Lavish reliquary, formerly owned by Despotissa Barbara Frankopan Brankovic, presently in the Treasury of Franciscan Monastery in Trsat near Rijeka, has rarely been of any interest to the researchers. This unique cult object is formed in the shape of symbolic branch made of silver gilded tubes with naturalistically crafted flowers, leaves and thorns. It consists of cast larger and smaller fragments of relics on frames, marked with inscriptions and decorated with filigree, and three encolpia on the middle axes also with relics, decorated with pearls, precious and semi-precious stones.

As the inscriptions had not been read or had been read incorrectly in older literature, not shading any light on the origin of the idea and the period of creation, a new research lasting several days was conducted during 2011. Following a close analysis of the reliquary, thirty eight inscriptions in Old Serbian and Greek languages were found, and the inscriptions from the lost frames, recorded in the sources and photo documentation, were added as thirty ninth and fortieth. The paper gives an analysis of the reliquary, reconstruction of the original organization of the relics (based on the old

photographs and descriptions from 1648), copy of all inscriptions and formats of thirty – two preserved frames. New readings provide correction to all previous editions and this is the first time that all inscriptions on the existing frames have been read, including not so visible inscription on the rim of the panaghiarion.

Paleographic analysis has shown that five different engravers have been engraving the inscriptions. The first craftsman has done the engraving on the back of the panaghiarion (No. 15) and the holy relics frame (No. 30). The second has done the most of engraving (No. 1-5, 8, 9, 11, 13, 18, 19, 22-29, 33-38, 40) and engraving on the rim of the panaghiarion (No. 15). The third has done the engraving on the frames No. 6, 7, 31 and 39, the fourth on the frames No. 20 and 32, while the fifth has done engraving in Greek on the frame No. 14.

Although it is a view in historiography that the reliquary got its present shape after the holy relics had been taken to the West, iconographic analogies with the motif of elliptical vines on the reliquaries and icons with the themes of celebrating the Holy Mother, being present in Eastern cult practice and art since the middle of the 15th century, point to this direction for the further research of the reliquary of Despotissa Barbara.

*Branislav Cvetković, art historian, Regional Museum, Jagodina